

על תוצאותיה האירוניות של גישתו הרציונליסטית של הרמב"ם לתקופה המשיחית

מאת

דוד ברגר

הרציונליזם והפעילות המשיחית אינם עולים בקנה אחד. הרציונליסט רואה עול הנוהג כמנהג; האקטיביסט המשיחי הטיפוסי רואה עולם העומד על סף שינוי יסודי שיהפוך סדרי בראשית או — אולי יותר נכון — יעמיד סדרים אלה על כנם. יתירה מזו הפרספקטיבה הרציונליסטית לא תראה בעין יפה אף את האקטיביסט הדוגל בתקופה משיחית שאין בינה לעולם הזה אלא שעבוד מלכויות בלבד, שהרי גם פעילות משיחית כזאת משתדלת לדחוק את הקץ, בעוד שהראייה המפוכחת והסקפטית של הרציונליסט מלמדת אותו שתולדות ישראל מלאות אכזבות משיחיות כרימון. העת המצופה אמנם ב תבא, אבל גם אם מעשי בני ישראל עשויים להחיש אותה, מדובר במעשי מצוה רגיליני לא בפעולות משיחיות מובהקות. גם ההגיון וגם הפסיכולוגיה של הרציונליסט מנוגדי בעצם מהותם למשיחיות פעילה.¹

ואף על פי כן, לא זו בלבד שהרציונליזם והפעילות המשיחית דרים לפעמים בכפיף אחת; בדלית ברידה, ובעל כרחם של נושאי דגלו של הרציונליזם המשיחי, יוצרת תפיסה זו השקפות המשמשות כדחף למשיחיות אקטיביסטית וכאמצעי הגנה על תופעו משיחיות גם מן הסוג ההיסטרי ביותר. כאילו כפאו שד, מושיט הוגה הדעות הסקפטי עזר מכריעה לתנועות המנוגדות כליל להלך רוחו.

א

דוגמא אחת לתופעה זו ניתנת בלי הצבעה על האירוניה שבדבר במאמר של גרשון כו על העמדות המשיחיות של אשכנזים וספרדים. לפי הצעתו הספקולטיבית של כהן, רווח

1. במונח "רציונליסט" כוונתי למי שנוטה, לפי ניסוחו של הרמב"ן, להרבות את הטבוי ולהמעיט נסים, ושמגיב בספקנות לאמונות שאין עליהן ראיות סבירות. מובן שאין בנדין זו הגדרות קבועות, וכשמדובר על הוגים ימי-ביניים, יש לנקוט בקני-המידה ההולמים את תקופתם

השקפת העולם הרציונליסטית של הספרדים חוללה אופטימיות לגבי האפשרות לחרוד לתוך סתרי ההיסטוריה, ומשום כך נכנעו הוגי דעות ספרדים לפיתוי של חישובי קץ. אף על פי שבעלי מחשבה אלה לא נתפשו כעצמם לתנועות משיחיות, הם יצרו אורה בעלת מתח משיחי שהובילה את המון העם למצב של פתיחות למשיחים ממשחים שונים.² זו תיזה מליאת עניין, אבל אי אפשר לאשר אותה בוודאות הן בגלל שהתנועות המשיחיות שמדובר בהן אינן בעלות ערך רב והן בגלל שאפשר להציע גם הסברים אחרים לתופעה.³ לעומת זאת, אירוניה חריפה שלא זכתה לתשומת לב בוקעת ועולה מן הפסקה המשיחית המפורסמת ביותר בכתבי הרמב"ם — תיאור התהליך המשיחי בסוף הלכות מלכים:

אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיצא בדברים אלו, אין הדבר כך . . . אם יעמד מלך מביח רד הוגה בחורה ועוסק במצוות כדוד אביו כפי תורה שנכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, וילחם מלחמות ה', הרי זה בחזקת שהוא משיח. אם עשה והצליח וכנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל הרי זה משיח בוודאי (הלכות מלכים י"א: ג').

ובפרק הבא מוסיף הרמב"ם:

וכל אלו הרברים וכיצא בהן לא ידע אדם איך שיהיו עד שיהיו, שדברים סתומים הן אצל הנביאים, גם החכמים אין להם קבלה בעניינים אלו אלא לפי הכרע הפסוקים ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו. ועל כל פנים אין סידור הריית דברים אלו ולא דקדוקיהן עיקר בדת. ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות ולא יאריך במדרשות האמורים בעניינים אלו וכיצא בהן ולא ישימם עיקר — שאין מביאין לא לידי יראה ולא לידי אהבה, וכן לא יחשב קצין . . . אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר כמו שבארנו (הלכות מלכים י"ב: ב').

נראה בעליל שמטרתו של הרמב"ם הנוכרת כאן כמעט בפירוש היא למתן ולהפיג את

2. Gerson D. Cohen, 'Messianic Postures of Ashkenazim and Sephardim', *Studies of the Leo Baeck Institute*, ed. Max Kreutzberger (New York, 1967) 115-56.

3. לדוגמה של הסבר אחר, עיי' במאמרי, 'Three Typological Themes in Early Jewish Messianism: Messiah Son of Joseph, Rabbinic Calculations, and the Figure of Armilus', *AJS Review* 10 (1985): 162, n. 82.

המתח המשיחי.⁴ מי שמבין שדברי חז"ל בעניינים אלה יכולים להיות מוטעים לא ישקר את רוב כוחותיו בלימוד המדרשים המתארים את תהליך הגאולה וממילא לא תתגבר הנטייה המשיחית המסוכנת. אולם המטרה הפרקטית איננה המניע היחיד של פיסקה זו אין כל ספק ששלילת האותות והמופתים וחוסר ההסתמכות הבטוחה על אגדות משיחיות נובעים מגישה רציונליסטית עקרונית, אלא שהרמב"ם האמין שהשיטה הפילוסופית והמטרה המעשית עולות בד בבד. ליחר ביטחון, הוא גם הציע קני-מידה הדרושים לא רק לקבוע וודאות משיחית אלא גם ליצור חזקה בלבד. לא כל הרוצה ליטול את השם יב ויטול.⁵

ואף על פי כן, לא רק שתפישה רציונליסטית זו לא שימשה כתריס מספיק בפני המשיחיות המתפרצת, אלא שבנסיבות מסוימות היא ליבתה את האש והוציאה מיד מתנגדיה של תנועה משיחית את נשקם העיקרי. בשעה שאין תנועה משיחית בעולב אפשר שגישת הרמב"ם יכולה לשכנע טיפוסים מסויימים לא לחתור באופן פעיל לקראו הבאת הגואל,⁶ אך בשעה שתנועה משיחית כבר עומדת בעינה, מביאה גישה רציונליסטית זו לתוצאות הפוכות לחלוטין מאלה שציפה להן הרמב"ם.

כשאישיות משיחית עומדת בפנינו, והמאמינים באותו משיח טוענים טענת ודא שתהליך הגאולה כבר התחיל, איזו ראיה עומדת לרשותם של הכופרים הרוצים להוכיח בוודאות שאין כאן לא משיח ולא אתחלתא רגאולה? אם המשיח המוצע איננו בורא כופר, האופציה היחידה היא להראות שתנאים מסויימים שהיו צדיכים כבר להתקיים בשלב זה לא התקיימו. לשם הוכחה וודאית, פשוט אין טענה אחרת.

4. השווה דבריו של עמוס פונקנשטיין, טבע, היסטוריה ומשיחיות אצל הרמב"ם (תל-אביב תשמ"ג) 57: 'הרי רוב עיסוקו של הרמב"ם בימות המשיח מטרתו למנוע תנועות משיחיות הדוחק את הקץ, ומשום כך גם הוא, כקודמיו באותה התפישה של משיחיות ריאליסטית, נמנע מלצייר או המשיח בצבעים קונקרטיים יותר מדי, שכן לו עשה כך הרי שהיה נותן פתחון-פה לכל מי שהיו רוצה לבוא ולהכריז על עצמו כעל משיח.' נראה בהמשך דברינו שהחלק האחרון של מובאה זו טעו הסתייגות יסודית.

5. חשיבותה של הקטיגוריה 'חזקת משיח' לבלימת תנועות משיחיות מודגשת בניתוחו של אביעזר רביצקי, "כפי כח האדם" — ימות המשיח במשנת הרמב"ם, משיחיות ואסכטולוגיה בעריכת צבי ברס (ירושלים, תשמ"ג) 205-206, ובהקדמתו של רח הרטמן לאגרות הרמב"ם, A. S. Falkin & D. Hartman, *Crisis and Leadership: Epistles of Maimonides* (Philadelphia, 1985) 191. על גישתו המחוננה של הרמב"ם לאירועים בתקופה המשיחית, עיין גוש Gershom Scholem, *The Messianic Idea in Judaism* (New York, 1971) 24-32.

6. אף הנחה זו, כפי שנראה בסוף רבנינו, דורשת הסתייגות רבה.

הנהגה בא הרמב"ם ומחייב לנו שהמשיח אינו צריך לעשות שום אות או מופת, ושגם חיבורי חז"ל בנוגע לתהליך המשיחי אינם בעלי סמכה. אם כך הדבר, הרי ניטלה מאתנו הדרך הבלעדית שיכולה לספק טענת ברי לכופר. באנדרלמוסיה הפסיכולוגית הנוצרת מתוך הלהט של תנועה משיחית עצומה, אין ספק שבשיחות בין הברי של המאמץ והשמא של הכופר, ברי עדיף. בתנאים כאלה, גם הקריטריונים של חוקת משיח עוזרים רק מעט. ראשית כל, גם מי שלא הגיע עדיין לחוקת משיח יכול בסופו של דבר להיות משיח; אין איפוא טענת ברי גם לטוען שקני-מידה אלה עוד לא התגשמו. יתר על כן, דווקא הגישה הרציונליסטית של הרמב"ם הכריחה אותו להציע קני-מידה שלא כל כך קשה להגשימם — או לכל הפחות להאמין באמונה שלימה שהתגשמו באישיות המשיחית. הרי לפי המאמינים בשבתי צבי לפני ההמדה, הוא היה מלך מבית דוד שהגה בתורה ועסק במצוות, שכפה את ישראל ללכת בדרך התורה ולחוק בדקה, ושלחם מלחמות השם ואם רק במוכן רוחני. ולהבדיל, טענה מפורשת כזאת ניתנת להימצא בפירוטמים של חוגים מסויימים בתנועת חב"ד הרואים את כל המעלות שמנה הרמב"ם באישיותו ובפעולותיו של האדמו"ר מליובאוויטש.⁷ קשה מאד לרציונליסט לקבוע דרישות טרום-משיחיות שמי שאינו משיח לא יוכל בשום אופן למלא, בפרט כשקריטריונים אלה נועדו מעצם טבעם לתאר בן אדם שיכול לבסוף לא להיות משיח.

אם נפנה עכשו לתנועה המשיחית הגדולה בתולדות ישראל, נראה שלא מדובר כאן באפשרות מופשטת בלבד. מי שקורא בעיון את ספר ציצת נובל צבי של ר' יעקב שפורטש יראה שדברי הרמב"ם האלה היו המכשול הגדול בה"א הידיעה שעמד בפני המתנגד המובהק של השבתאות לפני ההמדה ומנע ממנו את האפשרות להכחיש את משיחיותו של שבתי צבי הכחשה גמורה. אמנם שפורטש מסתמך תמיד על דברי הרמב"ם כיסוד לשלילת הוודאות באמונת השבתאים, ואין ספק שהסתמכות זו היא לא רק לגיטימית אלא אף משכנעת למי שמוכן להשתכנע. אבל חזרתו התכופה על הטענה שהשבתאים כופרים בדברי הרמב"ם מאפילה על ההשפעה ההיסטורית האמיתית של פסקה זו בוויכוח הסוער על משיחיותו של שבתי צבי.

שלום, למשל, כתב שבעוד שנחמיה כהן הסתמך על מקורות כספר זרובבל וספר אותות המשיח להכחיש את משיחיותו של הגואל המדומה, שפורטש הסתמך על דברי הרמב"ם ופשטי המקראות.⁸ נכון. אבל כרוך לחלוטין שלו גמר הרמב"ם את חיבורו הגדול

7. עיין: מ. זליקסון, 'קול מבשר מבשר ואומר', קובץ חידושי חורה: המלך המשיח והגאולה השלמה (תשמ"ג) 14-17. עיין גם 'מיהו יהודי: שבת הגרול — ההשתמטות הגדולה' (כפר חב"ד, י' ניסן, תשד"מ) 53, בסוף המאמר.

8. גרשם שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו (תל-אביב, 1957) 557-559.

בסוף פרק י' של הלכות מלכים, ולא כתב מעולם את שני הפרקים האחרונים על המשיח, היה ששפורטש מסתייג מן האמונה השבתאית על יסוד פשטי המקראות ומקורות אחרים כגון ספר הזוהר ללא כל צורך בדברי הרמב"ם. יתר על כן — וזאת הנקודה העיקרית — לו לא כתב הרמב"ם את הפרקים האלה, היה ששפורטש מכחיש את משיחיותו של שבתי צבי לא בתורת שמא אלא בתורת ודאי. מי שמשתמש בפסיקה במשנה תורה למטרה אנטי-שבתאית ממילא כפוף למרותה גם בנוגע לדעה שאין בידינו ידיעה וודאית על התהליך המשיחי. דברי הרמב"ם הקימו מכשול לשבתאות במידה קטנה וכמעט מבוטלת; הם סייעו לתנועה במידה רבה וכמעט מכרעת.

הבה נעיין בכמה מובאות מציצת נובל צבי:

ואם יאמרו הממרים את פי רז"ל [כלומר, המאמינים בשבתי צבי] שחכמינו לא נתכוונו אל האמת וכמו שאמר הרמב"ם הדברים הללו לא ידע הארם איך יהיו עד שיהיו, גם אני אומר כן, אבל לא קודם מעשה אשליך אחרי גוי קבלת רז"ל שכל רבריהם צרק ואמת, ואם לאחר מעשה לא הסכימו אזי המשיח עצמו יליץ בערם. . . ואם נתנהגתם במרת חסידות להאמין הנה הכנסתם עצמכם בדחוק ספק גרול. . . ובין כה וכה חף אנכי ולא עון לי. . . האם שמעתם שאני מכרזו בפומבי שהכל שקר וכזב, הלא אמרתי לכל שואל מהמאמינים כי איפשר להיות ואף אם הוא איפשר רחוק כל עוד שלא עשה מעשה.⁹

ובמקום אחר:

וכל מעשיו בתחילה אין בהם מסכים לדברי הרשב"י בפ' שמות, חלילה לומר כדברי הבוררים בעם שכל חכמינו ז"ל לא כיוונו אל האמת. ואעג"ב דרמב"ם ז"ל בסי' הנ"ל אמר והדברים האלה לא ידע ארם אך יהיו עד שיהיו, מיהת מודה שקדם מעשה אין לנו כי אם לעמוד בקבלת רז"ל.¹⁰

ברור מכאן שלולא דברי הרמב"ם היו-המאמינים תוהים בפני אי-ההתאמה בין תהליך הגאולה המתואר בכמה מאמרי חז"ל וכוזוהר לבין המציאות. ברור גם שששפורטש היה מנצל את אי-ההתאמה הזאת להכחיש את משיחיותו של שבתי צבי הכתשה גמורה. ואמנם אחרי ההמרה מצינו מכתב של ר' יוסף הלוי המצטט קטעים מן הגמרא ומן הזוהר

9. ישעיה תשבי, ספר ציצת נובל צבי לרבי יעקב ששפורטש (ירושלים, תשי"ד) 104.

10. ציצת נובל צבי 119. בהפנייה לזוהר פרשת שמות מדובר בפסיקה נרחבת ומפורטת על אירועי התהליך המשיחי שהיו צריכים כבר להתקיים לכל הפחות בחלקם באותו שלב של התנועה השבתאית; עיין זוהר חלק ב', ז' ע"ב ואילך.

שכחם יפה גם לתקופה שלפני ההמרה ללא כל צורך בהסתייגות נוספת המיוסרת על הרמב"ם.¹¹ את חשיבותה של פיסקה זו מן המשנה תורה לשבתאים יש לראות גם מזה שנחן העזתי הסתמך עליה אפילו אחרי ההמרה:

ואף כי לא מצאנו רמז בפשטי התורה רבר זה, כבר דאינו רברי חז"ל בעניינים אלה כמה תמיהים ולא יכולנו להשיג סוף דעתם בשום דבר מרבניהם, כמו שהעיד ג"כ על רבר זה המאור הגרול הרמב"ם ז"ל, ולא יוכנו דבריהם כי אם בשעת מעשה בע"ה.¹²

לא ארחיק לכת עד כדי הטענה שהצלחת השבתאות לא הייתה אפשרית לולא הרמב"ם, אבל אין ספק שאנחנו עדים כאן לאירוניה חריפה ורבת משמעות. כמו כן יש עניין מיוחד בעובדה שהרמב"ם עצמו נתקל בבעיה זו כשחיבר את איגרת תימן. הטענה באיגרת שהמשיח יוכר על ידי אותות ומופתים נובעת מן הצורך להכחיש את היעוד המשיחי של אישיות ספציפית על ידי קביעת קני-מידה בדורים. אם כן, חוסר ההתאמה בנידון זה בין הלכות מלכים והאיגרת מדגים אף הוא את המתחנות בין הרציונליזם ודרישות הפולמוס האנטי-משיחי בשעת עימות עם תנועה משיחית ריאליית.¹³

ב

עד כאן עסקנו בפעילות משיחית מסוג קיצוני שלא נוצרה על ידי הרציונליזם אבל מצאה בו מגן ומחסה. עכשו נפנה לתופעה משיחית מתונה יותר שנוולדה במידה לא מבוטלת על ברכי התפישה הטבעית של הגאולה ומצאת בה השראה מתמדת עד היום הזה. הקשר האירוני בין המשיחיות המאופקת של הרציונליסט והאקטיביזם המשיחי אינו מצטמצם איפוא לימי הביניים והתחלת העת החדשה. השלכותיו משתרעות גם על התקופה המודרנית ונותנות את אותותיהן בציונות הדתית הן במאה הי"ט והן כימינו אנו. אירוניה זו נובעת מתוך תוכו של הרציונליזם המשיחי ומעורה בעצם מהותו. מצד אחד, התפישה הטבעית של הגאולה עשויה למנוע הזיות משיחיות והתנהגות החורגת לגמרי מן התחום

11. ציצת נובל צבי 190-191, והשווה עמ' 195.

12. ציצת נובל צבי 260. עיין שלום, שבתי צבי 628.

13. עיין: רבינו משה בן מיימון, אגרות, בעריכת יוסף קאפח (ירושלים, תשל"ב) נ"ב. ישנה סבירות מסויימת בנסינו של קאפח להחאים את רברי האיגרת לעמדת הרמב"ם במשנה תורה; עיין בהערותו הקצרה על אחר. בכל זאת, ההרגשה באיגרת היא בודאי אחרת מן הרושם המתקבל מהלכות מלכים.

הנורמלי. אבל מצד אחר, תפישה זו מעצם טבעה מעודדת את האקטיביזם. אם המשיח לא יופיע עם ענני שמיא, אם יש צורך להלחם מלחמות השם פשוטן כמשמען, אם בית המקדש לא ירד בנוי ומשוכלל מן השמים, אם יש צורך בסמיכה וסנהדרין לפני ביאת הגואל, הרי דרושה פעילות אנושית לממש את תקות הגאולה. מסקנה זו היא כל כך ברורה ומוכרת שישנם חוקרים והוגים הרואים ברמב"ם כעין מורה דרך לציונות הדתית.¹⁴ נדמה לי שעל אף ההגיון שבדבר, כוונות אלה היו רחוקות מן הרמב"ם עצמו. הרמב"ם מייצג לקורא חיבורו שיחכה. העמדות שבכוחן להביא לידי פעילות משיחית נובעות משיקולים רציונליסטיים והלכתיים בלבד. למשל, הקביעה שהסמיכה צריכה לקום לתחייה לפני הגאולה על ידי מעשה של רבני ארץ ישראל מיוסדת על פסוק בישעיהו בהשתלבות עם העמדה המיימונית המובהקת שההלכה לא תשתנה באחרית הימים ושאינ להכניס מעשי נסים לתהליך הגאולה.¹⁵ גישה זו מנעה מן הרמב"ם את האפשרות לחאר סנהדרין של רבנים בלתי מוסמכים או להציע, כפי שהציעו רבנים אחריו, שהסמיכה תחזור על ידי זה שאליהו — שהיה בוודאי מוסמך — ירד ממקומו בשמים. אין כאן כוונה לעודד מעשים שמטרתם העיקרית היא הבאת הגואל. ובכל זאת, מאמרו החשוב של יעקב כץ הראה איך ששיטה זו גרמה לנסיון המפורסם לחדש את הסמיכה כצפת של המאה השש-עשרה מתוך מוטיבציה משיחית מובהקת.¹⁶

כמו כן, הקביעה שהמקדש השלישי יבנה על ידי אדם, קביעה שהייתה כה חשובה לרב צבי הירש קלישר בתעמולה הפרוטו-ציונית שלו, בוודאי לא נבעה מרצון לעודד אקטיביזם משיחי. השיטה שהמקדש ירד מן השמיים נמצאה במקורות שוליים, ורש"י הכניס אותה למרכז התודעה המשיחית רק בכח קושיא חזקה על סוגיא בסוכה וראש השנה. הגמרא אומרת שמקורה של גזירה מסויימת טמון בחשש הנובע מן האפשרות שבית המקדש השלישי יבנה בלילה או ביום טוב. רש"י מקשה מגמרא אחרת הקובעת

14. לתפישה כללית זו מנקודות מבט שונות ובמידות שונות של הדגשה, עיין Joel L. Kraemer, 'On Maimonides' Messianic Postures', *Studies in Medieval Jewish History and Literature II*, ed. Isadore Twersky (Cambridge, Mass., and London, England, 1984) 109-42; Aryeh Botwinick, 'Maimonides' Messianic Age', *Judaism* 33 (1984): 425; Menachem Kellner, 'Messianic Postures in Israel Today', *Modern Judaism* 6 (1986): 197-209; Shubert Spero, 'Maimonides and the Sense of History', *Tradition* 24 2 (1989): 128-37.

15. פירוש המשניות לסנהדרין א': ג'. השווה הלכות סנהדרין ד': י"א. רוגמה זו מוכרת בכמה מן המחקרים המובאים בהערה הקודמת; עיין גם פונקשטיין, טבע, היסטוריה ומשיחות

64-68.

16. יעקב כץ, 'מחלוקת הסמיכה בין רבי יעקב בירב והרלב"ח', ציון, ט"ז (חשי"א): 28-45.

באופן חד משמעי שאסור לבנות את המקדש בעתים אלה, והוא משיב שהמקדש השלישי בכלל לא יבנה על ידי אדם.¹⁷ אף על פי שמבחינה פרשנית גרדא אין חשובה טובה יותר מן של רש"י, מי שהושפע מן הרציונליזם לא יהיה מוכן אפילו להתחשב באפשרות כזאת. משום כך, המאירי אינו מזכיר את פירושו של רש"י כלל, והוא רחוק את עצמו לתרץ שאנני תושבים לבית דין טועים שמחייב המקדש יבנו אותו גם בזמן שחל איסור על הבנייה.¹⁸ כלומר, המאירי מוכן לחשוש לטעות בבית הדין העומד לכאורה תחת סיקוחו של המלך המשיח כדי שלא יצטרך להוריד בניינים מן השמים. על אף המניע הרציונליסטי שאין לו ולא כלום עם אקטיביזם משיחי, עמדה זו וכיוצא בה בוודאי יכלו כיום מן הימים להוליד פעילות משיחית במדה רבה יותר מגישה המחכה למעשי נסים שאין לאדם כל חלק בהם.

כפי שהזכרתי. ישנם חוקרים שאינם רואים אירוניה בנקודה זו בגלל שהם מייחסים לרמב"ם כוונה להביע עמדה אקטיביסטית מתונה. אינני רואה כל ראייה למוטיבציה כזאת בדבריו, ואינני מוכן ליצור עמדה מיימונית כזו על יסוד שיקולים הגיוניים גרדא, כשהוראתו המפורשת היא לחכות ותו לא.¹⁹ מצד אחר, חוקרים המתייחסים להשפעת הרמב"ם על התפתחות המשיחיות לפני צמיחת הציונות נוטים לראות את עמדתו כניסיון מוצלח לבלום את הפעילות בשטח זה. לי נראה שאנו עומדים בפני חיזוק פרדוקסלי בעל השלכות חשובות. הרציונליסט חותר לקראת מיתון האנרגיה המשיחית, ובעל כרחו הוא לפעמים מחרף אותה.

ברוקלין קולג' והמחלקה לדוקטורט,
סיטי יוניברסיטי אוו ניו יורק

17. רש"י, סוכה מ"א ע"א ד"ה אי נמי, ראש השנה ל' ע"א ד"ה לא צריכא. השוהו צבי הירש קאלישר, דרישת ציון, מכוא והערות מאת ישראל קלרזנר (ירושלים, תשכ"ד) קמ"ד-קמ"ו.

18. בית הבחירה, סוכה, על אחר.

19. מסיבות שהן ספק מדעיות ספק אישיות, אינני קובע שעמדת הרמב"ם היתה מכריחה אותו להתנגד למוטיב המשיחי בציונות הדתית, כפרט אחרי התגבשות הציונות מתוך מניעים אחרים, ודבריי בהתחלת המאמר על 'תנועות המנגודות כליל להלך רחוק של הרציונליסט מוסבים על השבתאות ועל תנועות משיחיות מובהקות. בכל זאת, עידוד אקטיביזם משיחי — גם מסוג מתן — לא מילא שום תפקיד בתודעתו של הרמב"ם, אך נבע בדלית ברירה מעמדתו הרציונליסטית. מאידך, הניסיון להשתמש ברמב"ם כדי להוכיח שאין משמעות משיחית בהקמת מדינת ישראל נחלקת בבעייה שעמדתו עליה בחלק הראשון של המאמר. לשם מטרה זו, נדגים להצביע על העובדה שהרמב"ם מזכיר את קיבוץ דחי ישראל אחרי הופעת המשיח ובניין המקדש (הל' מלכים י"א: ד); אבל הרמב"ם עצמו כתב בפסקתו ה'אגנוסטיח' (הל' מלכים י"ב: ב') שאין סדר רברים אלה עיקר בדת. כשהזכרתי את הנקודה הזאת לזמן אלפרט מספריית ישיבה אוניברסיטה, הוא הוסיף בטובו להפנות את תשומת לבי לחילופי הדעות בין אמנון שפירא ודב וולפא, עמחים 413, 415, 416 (אדר, אייר וסיון, תש"ם), עמ' 211-214, 291-294, 345-347.

Maimonidean Studies

edited by
Arthur Hyman

Volume 2

The Michael Scharf Publication Trust of
Yeshiva University Press
New York 1991